

A rendszer ellenzéke az utcán és a filmstúdiókban

Egy szovjet filmrendező valóságképe az 1970-es évek Magyarországról

Bevezető

Közleményünkben Grigorij Naumovics Csuhráj (1921–2001) szovjet¹ filmrendező két magyarországi útjáról lejegyzett benyomásait tesszük közzé, melyekre az SZKP Központi Bizottsága egykori archívumának megőrzésére és kezelésére jogosult oroszországi föderációs közgyűjteményben, az Orosz Állami Legújabb kori Történelmi Levéltárban (RGANI) bukkantunk rá.

Mindkét irat a Központi Bizottság Kulturális Osztályának ügyvitelében használt aktákban maradt az utókorra. Igaz ugyanakkor, hogy Csuhráj az 1973. március 26.–április 6. közötti alkotói útjáról készített beszámolóját eredetileg a Szovjet Filmművészek Szövetségéhez juttatta el, amely azt egy későbbi időpontban továbbította a Központi Bizottsághoz, a Kulturális Osztály apparátusának tájékoztatása céljából.² Az SZKP Központi Bizottsága Kulturális Osztályának iratanyagát, kifejezetten a *Hungarica-források* feltárását szem előtt tartva, annak idején magunk is igyekeztünk teljes körűen feldolgozni. Ennek során megállapíthattuk, hogy a szovjet szakmai egyesületeknél – így a filmkészítői szakma reprezentánsait tömörítő Filmművészeti Szövetségnél is –, bevett gyakorlatnak számított, hogy a szocialista országok viszonylatában általában az adott országgal kötött államközi kulturális keretegyezmény égíse alatt megvalósuló alkotói utakról vagy a szovjet delegációk külföldi látogatásáról az ilyen utak résztvevőinek vagy a küldöttségek vezetőinek beszámolót³ kellett készíteniük. A részletesebb feljegyzések nem elhanyagolható arányban eljutottak a Központi Bizottsághoz is. A Filmművészeti Szövetség elsősorban azokat a beszámolókat továbbította a legfelső párt- és egyben állami döntéshozatali szervhez, amelyek nem csak művészeti, esztétikai vagy alkotói kérdésekre fókuszáltak, hanem a célország politikai, társadalmi, gazdasági viszonyairól, a Szovjetunióval kapcsolatos közvélekedésről, az adott ország és a szovjet állam közötti kapcsolatok kultúrpolitikai vetületeiről is új tapasztalati tényekkel vagy közvetlen információval szolgálhattak, amelyeket a Központi Bizottság a döntéshozatali mechanizmusában szintetizálhatott.

¹ Csuhráj zsidó családban született az ukrajnai Melitopolban.

² Ennek az iratnak egy másodpéldánya megtalálható a Szovjet Filmművészek Szövetsége egykori irattárának jelenleg az Orosz Állami Irodalmi és Művészeti Levéltárban (RGALI) őrzött levéltári fondjában is. Ld.: RGALI, f. 2936, op. 4, gy. 2925, l. 1–18.

³ Közismert orosz kifejezéssel: „otcsot” (отчет).

Csuhraj alkotói munkásságával kapcsolatban annyit érdemes megjegyeznünk, hogy legismertebb filmjeit pályafutásának legelején rendezte, egy viszonylag sűrűbb, fél évtizedes intervallumban: a *Negyvenegyediket*⁴ 1956-ban, a *Ballada a katonáról* című filmet⁵ 1959-ben, a *Tiszta égboltot*⁶ pedig 1961-ben. Talán nyugodtan nevezhetjük őt „háromfilmes alkotónak”, ugyanis az 1964-ben készült *Élt egyszer egy öregembert*,⁷ amely számára is kudarcot jelentett, hosszú alkotói szünet követte, majd még két-két filmet rendezett az 1970-es és az 1980-as években, amelyek a fentebbi három alkotásnál jóval kisebb, illetve kedvezőtlenebb visszhangot váltottak ki mind a hazai szovjet, mind a nemzetközi filmes közönség körében.

Az 1950-es és 1960-as évek fordulóján forgatott „sikerfilmjei” közül is kétségtelenül kiemelkedik a *Ballada a katonáról* című alkotása, amely meghozta számára a nemzetközi áttörést is. Ez a filmje tette ismertté a nevét Magyarországon is, ettől kezdve figyelték fel rá Aczél Györggyel, az MSZMP KB titkárával, a magyar kulturális élet legfőbb felügyelőjével és ideológusával⁸ egyetemben a magyar kulturális politika ideológusai és hivatalos képviselői. Nem lehet véletlen, hogy már valamikor 1960 őszén meghívást nyert Magyarországra a Kulturális Minisztérium részéről,⁹ így a háború utáni első útjára 1961 tavaszán került sor egy szovjet filmes delegáció tagjaként.¹⁰ Ettől kezdve azonban, különböző okokból, szinte éves rendszerességgel ellátogatott a „baráti szocialista országba”. Már önmagában véve az is önálló kutatómunkát igényelne, hogy megállapítsuk Csuhraj magyarországi látogatásainak kronológiáját, annak bemutatása pedig, hogy milyen kultúrpolitikai és alkotói motivációk rejtettek a gyakori látogatások mögött, ugyancsak egy önálló tanulmány tárgya lehetne. Annyit azonban érdemes előrebocsátani, hogy Aczél György – Mihail Romm mellett – éppen őt szemelte ki arra, illetve őt tartotta alkalmasnak arra, hogy szovjet részről részt vegyen a magyar filmipar művészeti „megújításában”, a szovjet alkotói látásmód magyarországi meggyökereztetésében.¹¹

Csuhraj tehát, a *Ballada a katonáról* sikerét követően számtalan alkalommal járt Magyarországon, nyugodtan állíthatjuk ezért, hogy azon kevés szovjet értelmiségi közé tartozott, akik jól ismerték a magyarországi viszonyokat, sőt, otthonosan mozogtak a magyar kulturális közegben, széles körű kapcsolati hálóval rendelkeztek a magyar politikai nómenklatúra legfelsőbb szintjein állókkal is. Mint az általunk közölt első iratból is

⁴ Oroszul: «Сорок первый».

⁵ Oroszul: «Баллада о солдате».

⁶ Oroszul: «Чистое небо».

⁷ Oroszul: «Жили-были старик со старухой».

⁸ Aczél György (1917–1991) kommunista politikus, 1967–1985 között az MSZMP KB legfőbb kultúrpolitikai ideológusa. 1967-től az MSZMP KB titkára, 1970-től az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, 1971–1974 között a KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének az elnöke, 1974–1982 között a Minisztertanács elnökhelyettese, 1982–1985 között az MSZMP kulturális titkára.

⁹ Ivan Pirjevnek, a Szovjet Filmművészek Szövetsége Szervezőbizottsága elnökének előterjesztése az SZKP KB számára. Moszkva, 1960. december 13. RGALI, f. 2936, op. 1, gy. 1416, l. 159–161.

¹⁰ Grigorij Marjamovnak, a Szovjet Filmművészek Szövetsége Szervezőbizottsága elnökhelyettesének távirata a budapesti szovjet nagykövetségnek. Moszkva, 1961. április 24. előtt. RGALI, f. 2936, op. 1, gy. 1524, l. 8.

¹¹ Ld. erre pl. BOLVÁRI-TAKÁCS, 2001.

kitűnik, kapcsolata az idők folyamán olyan szorossá vált Aczéllal, hogy „bejáratos” lett hozzá, a visszaemlékezéseiben pedig, egy fotó kíséretében, amely őt éppen egy Kádár Jánossal folytatott jó kedélyű beszélgetés közben örökíti meg, arról ír, hogy „barátkozott” a szocialista Magyarország első számú vezetőjével.¹² A szovjet filmrendező 1973. évi és 1975. évi magyarországi látogatásáról készített beszámolóinak közlését mindenekelőtt éppen egy, a fentebb leírtak ismeretében felvethető disszonancia indokolja: egy olyan szovjet értelmiségiről van szó, aki gyakran utazott Magyarországra, s egy átlag szovjet állampolgárnál sokkal jobban ismerte a magyarországi társadalmi és kulturális viszonyokat, a látogatásairól ugyanakkor nagyon kevés olyan írott forrás maradt az utókorra, amelyben saját maga jegyzi le az útjával kapcsolatos benyomásait. Annak ellenére is, hogy mint említettük, a szovjet alkotói szakmai egyesületek támogatásával külföldre utazók részéről a beszámoló elkészítése alapvető követelménynek számított. Beszédes mindazonáltal, hogy noha az 1975. évi útjára nem a Szovjet Filmművészek Szövetsége révén, hanem egy magyar kiadvány, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság képes magazinja, az *Ország–Világ* szerkesztőségének meghívására került sor, Csuhray úgy ítélte helyénvalónak, hogy tájékoztassa a Központi Bizottságot magyarországi tapasztalatairól. Ennek az iratnak a másolata nem is lelhető fel a Szovjet Filmművészek Szövetségének egykori irattárában, mert az nyilván „áttét” nélkül, közvetlenül a rendezőtől juthatott el a szovjet állampárt csúcsszervéhez. Ezt a feltételezésünket támasztja alá az is, hogy a beszámoló mellett nem található meg a szovjet filmes szövetség ilyen esetekben mindig meglévő átirata, amelynek mellékleteként maga a beszámoló eljutott a Központi Bizottság apparátusához. Mindezzel érdemesnek véltük aláhúzni abbéli feltételezésünket is, hogy a Csuhray nevéhez köthető, eddig ismert beszámolók meglepően alacsony számából kiindulva, a jövőbeni kutatások során orosz vagy magyar levéltárakból még előkerülhetnek a magyarországi útjait, megbeszéléseit megőrkítő különféle iratok, beszámolók, feljegyzések, jelentések.

Az 1973. évi útjáról készült beszámolót önmagában véve akár egy történelmi pillanat lenyomataként is értelmezhetjük, ez teszi különösen érdekfeszítővé. Mint látható, a szovjet filmes delegáció tagjai néhány nappal a március 15-i utcai tüntetések után érkeztek a magyar fővárosba, s az utcán történt események némiképp rányomták a bélyegüket a delegáció magyarországi tartózkodását övező hangulatra. Csuhray beszámolójából kitűnik, hogy végig érezhető volt a feszültség a szimpózium magyar és szovjet résztvevői között. A hazai történelmi kutatások már elég megbízhatóan feltárták az 1973. március 15-i budapesti utcai demonstrációk és összecsapások hátterét, napvilágot láttak az erre vonatkozó legfontosabb belügyi dokumentumok is. Ismert, hogy a tüntetések nyomán összesen 634 főt vontak felelősségre, közülük különféle minősített törvénysértő cselekményekért, garázdaságért vagy rendzavarásért 463 fővel szemben foganatosítottak valamilyen büntetést, elzárást, pénzbírságot, rendőrhatalósági figyelmeztetést, munkahelyi vagy intézményi szignalizációt. Jellemző, hogy egy Baranyai György rendőrfőkapitány által szignált 1973. április 6-i előzetes jelentéshez csatolt kimutatás szerint az addig fele-

¹² ЧУХРАЙ, 2001, 26.

lösségre vont 444 fő közül csak ketten voltak idősebbek 30 évnél, a többiek döntően a 15–20 éves (296 fő) és a 20–25 éves (122 fő) korcsoport tagjai közül kerültek ki, tehát jellemzően középiskolások és felsőoktatási intézmények hallgatói voltak. Beszédeseznek mondható az is, hogy a felelősségre vontak közül 238-an a KISZ tagjai voltak, sőt, a rendőri szervek 4 KISZ-titkárt is találtak közöttük.¹³ Az MSZMP testületei nacionalista tüntetésnek minősítették az eseményeket. Az azt követő évek március 15-i megemlékezéseire a karhatalom minden addiginál nagyobb készültséget rendelt el, amivel hosszú időre sikerült is megbénítani az ellenzéki kezdeményezéseket, nem véletlen, hogy hasonló erejű tömegdemonstrációra legközelebb 1986. március 15-én került sor.¹⁴

A két dokumentumot olvasva talán a legfontosabb kérdés, ami felötlik bennünk, hogy Csuhray Magyarországot – legalábbis más szovjet értelmiségiekhez és a szovjet kulturális közélet más szereplőihöz képest – viszonylag jól ismerő emberként, vajon mennyire érzékelté reálisan a valós magyar politikai, társadalmi folyamatokat és problémákat, illetve mennyire adta vissza hitelesen azokat ezekben a beszámolóiban. Már csak azért is érdemes feltennünk ezt a kérdést, mert Csuhray, aki annak ellenére, hogy filmjeiben a második világháborúból mint generációs alapélményből merített, s szinte teljes életműve alapvetően a szovjet politikai vezetés számára is kedvelt háborús tematikára fókuszált, nem tartozott feltétlenül a hruscsovi rendszer legkiváltságosabb kegyeltjei közé. Az oroszországi rendszerváltás után egy vele készített interjúban már nyíltan beszélhetett arról, amit az 1960-as vagy 1970-es években még kevesen tudtak, hogy három „sikerfilmjének” szinte mindegyikével kompromittálta magát a hatalom előtt. A *negyvenegyedik* című filmje után beperelték, formálisan túlköltekezés, a valóságban a fegyérgárdista tisztek ábrázolásmódja miatt.¹⁵ A *Ballada a katonáról* elkészülte után pedig kizárták a pártból azzal a váddal, hogy hitelteleníti benne a Vörös Hadsereget. A kizárás ráadásul a cannes-i filmfesztivál előtt történt, egy nyílt pártszervezeti gyűlésen, amelynek minden résztvevője ellene szavazott, úgy, hogy még csak nem is látták a filmet.¹⁶ A *Tiszta égbolt* ezek után már a legfelsőbb pártvezetés rosszallását váltotta ki, mert abban őszintén beszélt a sztálini önkényről, saját elmondása szerint a film miatt börtönbe akarták juttatni.¹⁷

Csuhray mindkét, általunk közölt beszámolójában kitért a magyar mezőgazdaság és ipar fejlődésére, a magyar munkásság és a vidéki parasztság elégedettségére, amit pedig minderről leírt, azt a saját tapasztalata diktálta. A magyar gazdasági és társadalmi életben általa észlelt előremutató jeleket az 1968. évi gazdasági reform sikerére vezette vissza. Ezzel szemben a hazai szakirodalom már rámutatott, hogy az 1973. március 15-én Budapest utcáin zajló tüntetések éppen az 1968. évi reformprogram kudarcának egyik

¹³ KENEDI, 1996, 150–156.

¹⁴ ТАБАЈДИ–УНГВАРЫ, 2008, 167–170.

¹⁵ КАНТОР, 1995, 98.

¹⁶ Уо.

¹⁷ ЧУХРАЙ, 2001, 27.

tüneteként értelmezhető.¹⁸ Csuhray nem értette, hogy a *Petőfi '73*¹⁹ hogyan korrelál a valósággal: akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a film képsorai a film 1973. januári bemutatóját követően nem sokkal az utcán elevenedtek meg, s a film bizonyos mértékben stimulálta is az utcai történeteket. A filmben a forradalmi események szélsőségbe hajlására, a „thermidori fordulatra”, s így a terror veszélyeire való figyelmeztetés az egyébként az 1848. évi forradalom örökségét kisajátító, de 1956 ősze után véres megtorlások révén hatalomra jutó kádári MSZMP-nek szólt. A filmbeli fiatalok mindössze helyre kívánták állítani az 1848-as forradalmi eszme tisztaságát, és vissza akarták venni annak jogos örökségét. Csuhray tudott róla, hogy a cenzúra kivágatott jeleneteket a filmből. A film rendezője, Kardos Ferenc özvegyének későbbi elmondása szerint ez körülbelül a filmszalag harmadát érintette, éppen a cenzúráról és sajtószabadságról szóló beszélgetéseket.²⁰ Azt utólag persze már nehéz megítélni, hogy az eredeti teljes film ezekkel a képkockákkal együtt mennyire tette volna jobban értelmezhetővé a történet szövetét a szovjet filmesek számára is.

Ha tüzetesebben elolvassuk a két beszámolót, arra a következtetésre juthatunk, hogy amikor Csuhray a kortárs magyar filmművészetet jellemzi, illetve annak perspektíváit mérlegeli, két ellentétes megközelítést alkalmaz. 1973. évi útja során nemcsak, hogy elismeri, hanem valóságos elragadtatással beszél a magyar filmművészetet átszövő dokumentarista szemléletmódról, a dokumentarista és játékfilmes elemek finom egymásba fonását a filmművészet egészen újszerű törekvéseként írja le. Megjegyzi azt is, hogy éppen ez a dokumentarista látásmód teszi lehetővé, hogy a rendezők a valós társadalmi problémákra reflektáljanak, és azokat egészen kiélezett helyzetekben mutassák be. Ezzel szemben az 1975. évi útjáról készült beszámolójában azt kifogásolta, hogy a magyar filmiparból hiányoznak a szocialista Magyarország fejlődését és a dolgozók jólétét propagáló játékfilmek. Ezzel Csuhray éppen a politikai és társadalmi rendszer repedéseit elfedő, a tömegnevelés eszköztárában is jól használható könnyedebb filmes alkotások szükségessége mellett szállt síkra.

Nem árt tudni, hogy a Csuhray nevével és alkotásaival kapcsolatos botrányok a brezsnyevi érára némiképpen elhalványultak, ennek volt a jele, hogy 1965-ben beindíthatta a

¹⁸ Az 1968. január 1-jén bevezetett ún. „új gazdasági mechanizmus” történetére részletesen ld. VERBÁSZI, 2004. A belső pártellenzék erőteljes bírálatára és a szovjet testvérpárt részéről érkező nyomás hatására az MSZMP Központi Bizottsága az 1972. november 14–15-én elfogadott határozatában lényegében véve leállította a reformfolyamatot. Ld. VERBÁSZI, 2004, 117.

¹⁹ A *Petőfi '73* Kardos Ferenc (1937–1999) filmrendező történelmi drámája. A filmet 1972-ben forgatták, és 1973 januárjában mutatták be Budapesten a Szikra moziban. A film társsalkotói voltak Kardos István forgatókönyvíró és Kende Péter operatőr. A film zenéjét Szörényi Levente, Tolcsvay Béla és Tolcsvay László szerezte. A film hivatalosan Petőfi Sándor születésének 150. évfordulójára született, valójában a 19. század első felének és az 1970-es évek elnyomása között vont párhuzamot.

²⁰ GÖZSY Kati: *Mikor együtt tomboltak Petőfi mellett. Index*, 2012. március 15. <https://index.hu/kultur/cinematix/ccikkek/2012/03/15/petofi/>. A film cenzúrázására vonatkozó, a rendező özvegye által elmondott információ korábban sehol nem jelent meg nyomtatásban, azt maga az özvegy mondta el az újságíróknak, Gözsy Katinak. (Gözsy Kati szíves közlése alapján.)

Szovjetunió első önálló kísérleti filmstúdióját.²¹ Az 1991. évi oroszországi rendszerváltás után vele készült, már említett interjúban is *expressis verbis* úgy fogalmazott, hogy mindig hitt a kommunizmusban, s vele együtt abban, hogy egy humánus és igazságos társadalmi rendszert épít, „amelyben a dolgozó embernek jobb lesz, és az egyik ember nem fogja a másikat kizsákmányolni”.²² Nyilván ettől a magyarországi látogatásai során sem tudott elvonatkoztatni. Noha Csuhray a pártvezetéssel a későbbi filmjei miatt is konfliktusba került egy-egy alkalommal, mindvégig elfogadta a rendszer kínálta kereteket és előnyöket, s ezt a körülményt a beszámolóí olvasásakor érdemes végig szem előtt tartani. Nyilván ezzel magyarázható az is, hogy az 1975. évi beszámolója, amelyet közvetlenül a pártvezetésnek küldött meg, sokkal formalizáltabb nyelven íródott, az sokkal „simulékonyabb”, és eltérő aspektusból interpretálja a magyar filmművészet helyzetét, síkra szállva a „vörös farok” érvényesítése mellett.²³

*

A két orosz nyelvű dokumentum magyar nyelvű fordítását saját magunk végeztük el, a gépiratok eredeti tagolását és szöveggépét a magyar szövegváltozatban is megőriztük. A szovjet filmrendezők közül csak a delegáció tagjainak nevéhez írtunk lábjegyzetben rövid biográfiai ismertetőt. A film- és folyóiratcímeket, továbbá a dokumentumokon fellelhető eredeti kézjegyeket kurziváltuk. Csuhray rövid ismertetőit, eszmefuttatásait és értékeléseit a magyar filmekről igyekeztünk megtartani a magyar fordításban is úgy, ahogy ő maga lejegyezte azokat a beszámolóiban, annak ellenére is, hogy a filmek egyes tartalmi elemei – bizonyos esetekben – eltérnek attól, ahogyan a szovjet filmrendező értelmezte azokat a látottak alapján.

²¹ ЧУХРАЙ, 2001, 28; ЧУХРАЙ, 2002, 165–167. A Kísérleti Játékfilm Stúdió nemcsak alkotói, hanem gazdasági vállalkozás is volt: a saját maga által termelt bevételekből tartották fenn. Csuhray 1965–1976 között volt a stúdió vezetője, ez idő alatt 38 játékfilm készült ott, többek között a Magyarországon is nagy sikert aratott, Leonyid Gajdaj rendezte *Tizenkét szék* (1971) vagy Emil Loteanu filmje, *A cigánytábor az égbe megy* (1975).

²² КАХТОР, 1995, 97.

²³ A „vörös farok” a Kádár-korszak filmpolitikájában alkalmazott kifejezés volt, amely azt jelentette, hogy a játékfilmes alkotásoknak, legalább a filmek befejezésekor, a tanulságaikban tükrözniük kellett a rendszer ideológiai alapvetéseit, a főhősnek pedig olyan sorsra kellett jutnia, amely megfelelt a rendszer társadalmopolitikai elvárásainak.

Források

1.

Grigorij Csuhráj beszámolója a Szovjet Filmművészek Szövetségének 1973. március 26.–április 6. közötti magyarországi útjáról

(Moszkva, dátum nélkül. [1973. április 6. után.]²⁴)

Orosz nyelvű gépelt eredeti. RGANI, f. 5, op. 66, gy. 234, l. 93–110.

Beszámoló szovjet filmművészek delegációjának részvételéről a szovjet–magyar filmművészeti szimpóziumon

Március 25-től²⁵ április 6-ig Magyarországon tartózkodott a szovjet filmművészek delegációja, melynek tagjai, Grigorij Csuhráj (a delegáció vezetője), Danyil Hrabrovickij,²⁶ Ravil Batirov,²⁷ Gennagyij Bazarov²⁸ filmrendező, Inessza Szeleznyova,²⁹ a Központi Televízió rendezője, Vagyim Juszov operatőr³⁰ és Jurij Hanjutyin kritikus³¹ a soros magyar–szovjet szimpóziumon³² vettek részt. Csuhráj és Batirov egy nappal

²⁴ Ugyanebben a dossziében található még Alekszandr Karaganovnak, a Szovjet Filmművészek Szövetsége titkárnak 1973. augusztus 7-i átirata az SZKP KB-nak, melyben más, külföldön járt delegációk tájékoztatóival egyetemben megküldi Csuhráj beszámolóját. Ld. RGANI, f. 5, op. 66, gy. 234, l. 92.

²⁵ Sic! Ez minden bizonnyal téves dátum. A magyar sajtó egyöntetű beszámolói alapján a szovjet delegáció tagjai, Csuhráj és Batirovot kivéve, március 27-én érkeztek Budapestre. Ld. pl. Szovjet filmdelegáció érkezett hazánkba. *Népszabadság*, 1973. március 28. 7. Az Orosz Állami Irodalmi és Művészeti Levéltárban megtalálható továbbá a Szovjet Filmművészek Szövetségének a Magyar Film- és Televízióművészek Szövetségéhez küldött 1973. március 20-i távirata, melyben arról értesítik a magyar partnert, hogy Csuhráj és Batirov a delegáció többi tagja előtt egy nappal, március 26-én érkezik Budapestre Rómából. Ld. RGALI, f. 2936, op. 4, gy. 2924, l. 16.

²⁶ Hrabrovickij, Danyil Jakovlevics (1923–1980) szovjet forgatókönyvíró, filmrendező. Mihail Romm *Egy év kilenc napja* (1961) és Grigorij Csuhráj *Tiszta égbolt* (1961) című filmjeinek forgatókönyvírója. Legismertebb filmje *A tűz meghódítása* (1972).

²⁷ Batirov, Ravil Izmailovics (1931–2014) üzébég származású filmrendező. 1960-tól az Uzbekfilm Filmstúdió rendezője. Legismertebb filmjei *A 41-es év almái* (1969) és *Várunk, fiú!* (1972).

²⁸ Bazarov, Gennagyij Szadirovics (1942–) kirgiz származású filmrendező. 1966–2002 között a Kirgizfilm Filmstúdió rendezője. Kezdeti alkotói korszakának legismertebb filmjei az *Ostrom* (1969) és *Az utca* (1972).

²⁹ Szeleznyova, Inessza Szergejevna (1929–2006) szovjet tévéfilmrendező. *A Fordítás angolból* (1972) az első filmje volt, legismertebb filmjei a *Nappali vonat* (1976) és a *Köszönjük mindenkinek!* (1981).

³⁰ Juszov, Vagyim Ivanovics (1929–2014) szovjet operatőr, Andrej Tarkovszkij és Szergej Bondarcsuk filmjeinek kameramanja. A legismertebb Tarkovszkij-filmek, többek között az *Iván gyermekkor* (1962), az *Andrej Rubljov* (1966) és a *Solaris* (1972) operatőre.

³¹ Hanjutyin, Jurij Mironovics (1929–1978) szovjet filmkritikus, filmesztéta, forgatókönyvíró. Mihail Romm *Hétköznapi fasizmus* (1965) című dokumentumfilmjének egyik forgatókönyvírója.

³² Eddigi két hasonló, közös magyar–szovjet filmművészeti szimpóziumról van tudomásunk. Az első 1966. június 3–4-én szervezték Moszkvában, amelyen szovjet részről részt vett Csuhráj is. Ld. RGALI, f. 2936, op. 4, gy. 1328–1329. A második szimpóziumra 1971. október 18–27. között Moszkvában és

korábban érkeztek Budapestre Rómából. Megérkezésünk napján javasolták nekem (Csuhrainak) [!], hogy ismerkedjünk meg magyarországi tartózkodásunk programtervével. A tervezet kissé meglepett, mert az alapján nagyon kevés időt szántak volna arra, hogy megvitassuk a megtekintendő filmeket. Másnap este találkoztam Aczél György elvtárrsal, a Központi Bizottság ideológiai munkáért felelős titkárával, akivel sokáig beszélgettem, de ez a beszélgetés sokkal inkább Aczél egyik francia antiszocialistával küszöbön álló nyilvános vitájáról szólt,³³ mint filmművészeti kérdésekről. Ezek után kértem, hogy fogadjon V. J. Pavlov nagykövet.³⁴ A nagykövet világosan elmagyarázta nekem a kialakult helyzetet.

Arról van szó, hogy a Petőfi-napokon (úgy emlékszem, ez március 13-ra³⁵ esett) Budapesten nem volt nyugalom, a Petőfi-emlékműnél a diákok és a középiskolások összecaptak a rendőrséggel. A nagykövet megkért arra, hogy vegyük figyelembe a kialakult helyzetet. Ebben a felfokozott hangulatban a magyarok minden egyes nekünk címzett kritikai észrevételét egyesek felfújhatják, a mi éles kritikánkat pedig a magyar elvtársakra gyakorolt nyomásként értelmezhetik.³⁶ Ebben a helyzetben a nagykövet azt javasolta, hogy egyezzek bele abba, hogy a vitát egy nap alatt folytassuk le. A nagykövet javasolta még, hogy legyünk rugalmasak és tapintatosak a magyarok iránt.

A terveknek megfelelően budapesti tartózkodásunk első napjaiban hat, a közelmúltban készült művészfilmet tekintettünk meg. Ezek a következők voltak: *Petőfi '73* (rendező: Kardos Ferenc³⁷), *A magyar ugaron* (rendező: Kovács András³⁸), *Utazás Jakob-*

Tallinnban került sor. Ld. RGALI, f. 2936, op. 4, gy. 2463. Egyelőre nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy 1968–1969-ben Budapesten tartottak volna ilyen találkozót.

³³ Alain Peyrefitte-ről (1925–1999), a gaulle-ista párt, a Szövetség az Új Köztársaságért (UNR) főtitkáráról van szó, aki 1962–1966-ban tájékoztatási miniszter, 1967–1968-ban oktatási miniszter, 1973–1974-ben a közigazgatási reformért felelős miniszter volt. A vitát eredetileg a Francia Kommunista Párt ösztönzésére vállalta el Aczél, arra a francia állami televízióban futó *Armes égales (Egyenlő fegyverekkel)* című műsor élő adásában került volna sor. Aczél nagyon készült az 1973. március 28-ra kitűzött disputára, de diplomáciai és politikai okokból az MSZMP Politikai Bizottsága március 27-i ülésén annak elhalasztásáról döntött április 25-re. A vitára végül mégsem került sor, a magyar fél április folyamán véglegesen lemondta. (Klenjanszky Sarolta szíves közlése alapján.)

³⁴ Pavlov, Vlagyimir Jakovlevics (1923–1998) szovjet pártfunkcionárius, diplomata. 1971-től 1982-ig budapesti nagykövet.

³⁵ Ez téves, Csuhray nyilván az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc március 15-én ünnepelt évfordulójára gondolt.

³⁶ Így szerepel az orosz eredetiben. [!] A nagykövet nyilván arra gondolt, hogy a kialakult feszült légkörben a szakmai vita során elhangzó szakmai megjegyzések is felnagyitódhatnak, és nagyon könnyen politikai színezetű kritikaként vagy nyomásgyakorlásként értelmezhetők.

³⁷ Kardos Ferenc (1937–1999) szlovákiai születésű magyar filmrendező, 1976-tól az Objektív Filmstúdió megbízott vezetője, 1992-től a Budapest Filmstúdió igazgatója. Legismertebb filmjei a *Gyerekbetegségek* (1966), a *Járkálj csak, halábrátélt!* (1969), a *Petőfi '73* és a *Hajdúk* (1975).

³⁸ Kovács András (1925–2017) filmrendező, 1950-től a Mafilm munkatársa, 1981–1986 között a Filmművészeti Szövetség elnöke. Legismertebb filmjei: *Zápor* (1960), *Hideg napok* (1966), *A vörös grófnő* (1985).

bal (rendező: Gábor Pál³⁹), *Plusz-mínusz egy nap* (rendező: Fábri Zoltán⁴⁰), *Fotográfia* (rendező: Zoltán Pál⁴¹) és a *Harmadik nekifutás* (rendező: Bacsó Péter⁴²). Miután visszatértünk Budapestre az országban tett körútról, megnéztük még Jancsó Miklós⁴³ *Még kér a nép* és *Vörös zsoldár* című filmjeit, illetve a Balázs Béla Stúdió három filmjét: egy fiatal rendező, Gazdag Gyula⁴⁴ *A határozat* című filmjét, illetve két dokumentumfilmet, a *Szónokképző iskolát*, és egy elég régi filmet, *A krokodilt*, amely már szerepelt az elmúlt években a Moszkvai Filmfesztiválon.

Utazásunk Debrecenbe, Magyarország egyik ipari központjába, nagyon érdekes volt számunkra.⁴⁵ Jártunk a Gördülőcsapágy Gyárban,⁴⁶ ahol bemutatták nekünk, hogyan zajlik a termelés, meséltek a Szovjetunióval és más szocialista országokkal folytatott együttműködésről, illetve kitértek a Magyarországon zajló gazdasági reform egyes kérdéseire is. Ezenkívül alkalmunk nyílt arra, hogy részt vegyünk ugyanezen gyár egyik fiatal munkásának a lakásavatóján. Az este, amit ennek a családnak a körében, ezeknek az egyszerű és jó embereknek a körében töltöttünk el, nagyon hasznos volt, és mély benyomást tett ránk.⁴⁷ Fontos eredménye volt még ezeknek a látogatásoknak az is, hogy meggyőződhattünk róla, hogy az ipari és termelészövetkezeti⁴⁸ termelés számos, egészen nyilvánvaló sikert ér el. Ma a magyar paraszt és a magyar munkás jobban él, mint a múltban.

A megtekintett magyar filmekről kialakult általános benyomásunkat egészen kedvezőnek lehet minősíteni. Amennyiben ezt meg tudjuk ítélni az általunk megtekin-

³⁹ Gábor Pál (1932–1987) filmrendező, rövidfilmjei és dokumentumfilmjei tették ismertté a nevét. Legismertebb játékfilmjei: *Tiltott terület* (1968), *Utazás Jakabbal* (1972), *Angi Vera* (1978).

⁴⁰ Fábri Zoltán (1917–1994) háromszoros Kossuth-díjas magyar színházi- és filmrendező, forgatókönyvíró, diszlettervező. 1958–1981 között a Magyar Film- és Televízióművészek Szövetségének elnöke. Legismertebb filmjei: *Körhinta* (1955), *Hannibál tanár úr* (1956), *Édes Anna* (1958), *Két féldió a pokolban* (1961), *Húsz óra* (1965), *A Pál utcai fiúk* (1968), *Isten hozta, őrnagy úr!* (1969).

⁴¹ Így az eredetiben. [!] Csuhray nyilván elírta Zolnay Pál (1928–1995) filmrendező, dramaturg nevét. Számos játék-, dokumentum- és tévéfilmet rendezett, legismertebb filmalkotásai a *Proféta voltál szívem* (1968) és a *Fotográfia* (1972).

⁴² Bacsó Péter (1928–2009) filmrendező. Legismertebb filmjei a *Fejlövés* (1967), *A tanú* (1969), *Te rongyos élet* (1983).

⁴³ Jancsó Miklós (1921–2014) kétszeres Kossuth-díjas filmrendező, forgatókönyvíró. Korai alkotói korszakának legismertebb filmjei: *Oldás és kötés* (1963), *Szegénylegények* (1965), *Fényes szelek* (1968).

⁴⁴ Gazdag Gyula (1947–) filmrendező, forgatókönyvíró. 1968–1975 között a Balázs Béla Stúdió tagja, 1969 és 1975 között háromszor is a stúdió vezetőségének tagja, 1977–1990 között az Objektív Stúdió Művészeti Tanácsának tagja. Legismertebb játékfilmjei: *Sípóló macskakő* (1971), *Bástyasétány hetvennégy* (1974), *Tüszörtörténet* (1988).

⁴⁵ A szovjet delegáció március 30-án érkezett Debrecenbe, és április 1-jén utazott vissza Budapestre. A delegáció részletes programját ld. Szovjet filmművészeti küldöttség Debrecenben. *Hajdú-Bihari Napló*, 1973. március 31., 1.

⁴⁶ A vállalat hivatalos neve Magyar Gördülőcsapágy Művek volt.

⁴⁷ A Magyar Nemzetnek nyilatkozó Csuhray elmondása alapján következethetünk arra, hogy mind a Gördülőcsapágy Gyár meglátogatására, mind a gyár egyik fiatal munkásának az otthonában szervezett baráti találkozóra még a delegáció megérkezése napján, március 30-án került sor. Ld. B. I.: Csuhray filmjeinkről. Szovjet és magyar rendezők baráti találkozója. *Magyar Nemzet*, 1973. április 4., 13.

⁴⁸ A szovjet delegáció tagjait március 31-én elvitték a nádudvari Vörös Csillag Mezőgazdasági Termelészövetkezethez is. Ld. Szovjet filmművészeti küldöttség Debrecenben. *Hajdú-Bihari Napló*, 1973. március 31., 1.

tett 10 film alapján, a magyar rendezők ma kitüntetett figyelemben részesítik a komoly témákat, a problémaközpontúságot, az életbe vetett hitet, és arra törekszenek, hogy a nemzetet és a filmművészeteket leginkább foglalkoztató éles és fontos kérdésekről készítsenek filmet. Jellemző, hogy ebben az értelemben a legérdekesebb filmek vagy a tisztán dokumentarista igényű filmek voltak, mint például Gazdag Gyula *A határozata*, amiről a későbbiekben még szólni fogunk, vagy azok a filmek, amelyek egyesítették a dokumentarista elemeket a játékfilmes elemekkel, mint például Zolnay Pál⁴⁹ *Fotográfia*-ja és Kardos Ferenc *Petőfi '73*-ja. Ez a dokumentarista alap, dokumentarista háttér megvan Bacsó Péter *Harmadik nekifutás* című filmjében is.

Meg kell említeni még egy körülményt, méghozzá azt, hogy míg az elmúlt években a magyar filmrendezők alapvetően történelmi témákra összpontosították a figyelmüket, 1956 napjaira, a forradalom korszakára,⁵⁰ a személyi kultusz korszakára, sajátos módon elszámolva a múlttal és újraértelmezve a nép által megtett történelmi utat, addig ma a fő figyelmet és a legnagyobb erőfeszítéseiket a modern élet problémáinak szentelik.

Ezen kevert műfajú, dokumentarista és játékfilmes stílusjegyeket is magában hordozó filmek között, amelyek manapság nagyon elterjedtek a nemzetközi filmművészetben, mindenekelőtt Zolnay Pál *Fotográfia* című alkotását kell megemlíteni. Ennek a filmnek nagyon egyszerű a története: két fotográfus, akiknek szerepét színészek játsszák, elutaznak egy faluba, hogy egy kis mellékesre tegyenek szert azáltal, hogy lefotózzák a parasztokat, majd eladják nekik a saját felvételeiket. A fényképezés során szembesülnek a falu életével és a parasztok sorsával, s ez megnyitja előttük a nép mindennapjait és pszichológiáját. A film első felvételein felvetődik a kérdés, hogy milyen is az élet, a művészet és a felhasználó kapcsolata, a parasztok nem nagyon vannak oda az eredeti, nem retusált fényképekért (az idős asszonyoknak nem tetszenek a róluk készített portrék, a bütykös, ráncos kezekkel és elcsigázott arckifejezéssel). A retusált fotók azonban, amelyeken fiatalabbnak és szebbnek látszanak, az eredetiséget és valóságot jelentik számukra.

Maga a rendező azonban a falu ábrázolása során a retusálás nélküli valóság elvét követi, ütköztetve a drámai, sőt, tragikus sorsokat.

Ez a film kissé vázaltszerű, mégis jelentős társadalmi mondanivalóval bír annak köszönhetően, hogy bemutatja, milyen hatalmas távolságot tett meg Magyarország a sötétség uralma alatt lévő régi falutól a modern, észszerű, demokratikus, humanus szocialista Magyarorszáig. Éppen ebből a humanus szemszögből tekintenek a fotókat készítő, és magának a rendezőnek látásmódját is megjelenítő fiatal fiúk a hosszú életekre és a falura.

Ugyanezen filmek közé, amelyekben a dokumentarista alap játékfilmes elemekkel fonódik össze, sorolható a fiatal rendező, Kardos Ferenc *Petőfi '73* című filmje is. Ez az egyik leglényegesebb és legfontosabb film azon folyamatok megértéséhez, amelyek jelenleg a magyar filmművészetben, és nyilvánvalóan az ország szellemi életében zajlanak.

⁴⁹ Csuhray itt már helyesen írta a magyar rendező nevét.

⁵⁰ Így szerepel az eredetiben. [!] A szövegben ebben a sorrendben szerepel az „1956 napjaira” és a „forradalom korszakára” kifejezés. Csuhray ez utóbbi alatt nyilván az 1848. évi forradalmak korát értette.

A film bemutatja, hogy egy improvizált színházi előadás keretében hogyan játsszák el magyar középiskolások és diákok Petőfi életének utolsó másfél évét. Az egyes epizódok az 1848. évi magyar forradalom kiteljesedését és leverését mutatják be.

A film egy iskolaudvar képsoraival kezdődik, amelyben a farmerbe és pólóba öltözött fiúk és lányok éppen válogatják, hogy kik játsszák el a főbb szerepeket: magát Petőfit, a harcostársait és az ellenségeit. A *Petőfi '73* a forradalom epizódjait mutatja be, amelyeket mai fiatalok játszanak el, akik a forradalom eseményeit egyúttal a mai viszonyok közé vetítik. Fáklyával futnak ki az utcára, elégetik a bűrtort, elfoglalják a nyomdát és megszüntetik a cenzúrát. Az elején úgy tűnhet, hogy ennek a filmnek van valamilyen uszító szándéka, felhívja az embereket arra, hogy „menjetek ki az utcára, foglaljátok el a nyomdákat, égessetek és borogassatok!” De később, ha tovább nézzük a filmet, világossá válik, hogy Kardos Ferenc egy teljesen más, jóval mélyebb és tragikusabb dologra gondolt, aminek nem volt semmilyen uszító tartalma. A filmben eljátszott forradalom annak bemutatásával ér véget, hogy a forradalom hogyan hanyatlik le magától a belső antagonisztikus ellentmondásai miatt, és a forradalmi lelkesedést hogyan váltja fel a terror. Bár a magyar forradalom a történeti valóságban mindenekelőtt a nemzetközi – az osztrák és orosz – reakció csapásai alatt bukott el, ebben a filmben ez úgy van bemutatva, hogy a forradalom elkerülhetetlen bukásához a kispolgári forradalom fejlődésének a mechanizmusa, a belső ellentétek, a különféle osztályerők és ideológiai áramlatok ellentmondásai vezettek.

Meg kell még említeni, hogy a filmben a forradalom eljátszott epizódjai és az egyes jelenetek úgy vannak felépítve, hogy a gyerekek „kilépnek” a szerepükből, és a Petőfihez fűződő viszonyukról, a saját életükről beszélnek. A film stílusában Brecht hatása érződik, és a feltételeesség nagyon erős benyomást tesz az emberre. A mára utaló párbeszéddek persze sokkal érdekesebbek lettek volna, de ezeket a cenzúra valamilyen megfontolásból törölte. Egy gondolat elvi tisztaságú a filmben, ahogy azt az egyik hős megfogalmazza: átéltük Petőfi életének másfél évét, átéltük a forradalom másfél évét, mikor éltünk teljes életet? Visszatérünk hát a normális életünkbe, amelyben azt mondják nekünk, hogy tanulni kell, teljesíteni azt, amire hivatva vagyunk, de nem vagyunk részesei valamilyen történelmi ügynek, valamilyen történelmi feladatnak, az életünk egyhangú és érdektelen. Meg kell jegyezni, hogy ez a gondolat és ez a téma elé makacsul elő szokott jönni a különféle ifjúsági rendezvényeken, aminek még két-három évvel ezelőtt magunk is fültanúi voltunk.

Mindemellett, lehet, hogy a fentebb említett rövidítések miatt, a film mondanivalója egyáltalán nem világos. Mondhatni zavaros. Miről szól ez a film? Arról-e, hogy a forradalom és a forradalmi erőszak semmit nem old meg, és történelmileg haszontalan? Arról-e, hogy a mai ifjúságnak a jelenlegi feltételek között valamilyen történelmi alternatívát kell keresnie? Mi is akkor a *Petőfi '73*, mire tanít ma az 1848. évi forradalom tapasztalata? Hogy kell érteni Petőfit ma, 1973-ban, a mai viszonyok között? Ez nem volt teljesen világos.

Lehet, hogy ezek a kérdések azzal függnek össze, hogy sok utalás a filmben a néző számára eleve ismert, így a film a magyarországi belső használatra teljesen megfelelő.

De amikor egy olyan nézőről van szó, aki a filmet egy másik ország polgárának a szemével nézi, akkor már sok utalás, sok értelmezendő dolog elveszik, és ezáltal a film nem válik kerekké és egészen érthetővé.

Végül azon filmek sorában, amelyekben a dokumentarista alap erős, sőt, döntő érvényű, mindenképpen meg kell említeni a fiatal rendező, Gazdag Gyula *A határozat* című alkotását. Ez egy egész estés film, amelyben fél órán keresztül lényegében tanácskozásokról és ülésekről felvett képkockákat vetítenek le. Ennek ellenére, meglepően érdekes a film. Mindössze arról van szó, hogy a szinkronkamerát, amely veszi az eseményeket, a játékfilmkészítés szabályai szerint alkalmazzák. Így a teljes film a játékfilm dramaturgia szabályai szerint készült el mind a bonyodalom, mind a kulmináció, mind pedig a kibontakozás tekintetében, ez határozza meg a film fő motívumát, és eszerint dől el a főhősök sorsa is. A film lényege a következő. Gazdag Gyula és forgatócsoportja elutaznak egy járásba,⁵¹ hogy megörökítsék, hogyan választanak elnököt a magyar falu új viszonyai között, amelyekben hangsúlyosan jelen van a mezőgazdasági szövetkezetek önállósága és a szövetkezeten belüli demokrácia. A járásban azt mondják nekik: „Nem választunk, hanem éppen ellenkezőleg, most váltjuk le az elnököt, aki egy csúnya ügybe keveredett egy spekuláns vállalkozóval, akit Budapesten letartóztattak.” A spekuláns eladta a kisipari szövetkezet által előállított terméket. Egyúttal a járási pártbizottságban elmagyarázzák, hogy a dolog azért bonyolult, mert az a szövetkezeti elnök, akit le akarnak váltani, egy rendkívül ügyes ember. Sikerült megemelnie a szövetkezeti dolgozók bevételeit. Természetesen, sok szövetkezeti dolgozó, aki a dolognak csak ezt az oldalát látja, kiáll az elnöke mellett, s nem akar tudni arról, hogy egy nem teljesen tiszta ügybe keveredett, illetve, hogy meglehetősen durván, mondhatni diktatórikus módon végzi a dolgát a szövetkezetben, kirúgja a szövetkezetből azokat az embereket, akik ilyen vagy olyan okból nem tetszenek neki. A film kezdő képsorai a járási pártbizottságban folyó ülést mutatják, amelyen a bizottság tagjai éppen azt vitatják meg, hogy hogyan lehetne úgy eltávolítani ezt az embert, hogy közben ne sértsék meg a szövetkezeti demokráciát, aminek szükségességét mindannyian értik és elismerik. A film ezt követő kockái a további üléseken történeteket mutatják be.

A film központi jelenete a szövetkezeti gyűlés, amelyen összecsapnak a vélemények, forrnak az indulatok, az emberek pedig olyan őszintén és nyíltan, olyan, végső soron művészi meggyőződéssel beszélnek, amit egy játékfilm nem tudna visszaadni.

Az utolsó jelenet ismét a járási pártbizottságban játszódik, ahol a pártbizottság vezetői megvitatják, hogy miért nem sikerült az elnök leváltására irányuló kísérletük, ugyanis a szövetkezet tagjai végül amellettt szavaztak, hogy maradjon. Eközben levonják az akciójuk politikai tanulságait is. Véleményünk szerint ez a film nagyon érdekesen tükrözi azokat a folyamatokat, amelyek a mai Magyarországon zajlanak a gazdasági reform kapcsán. Ez azért is bonyolult, mert bármennyire is fontos, szük-

⁵¹ A filmben a felcsúti Új Élet mezőgazdasági termelőszövetkezet elnökének leváltásáról van szó.

séges és érthető a társadalmi élet demokratizálása, annak folyamata és fejlődése nem olyan egyszerű.⁵²

A dokumentumfilmek sorában végül röviden érdemes ismertetni a Balázs Béla Stúdió két dokumentumfilmjét. A *Szónokképző iskola* egy nagyon találó, ironikus film, sőt, valamelyest még szomorú is. Az emberek szükségtelen szavak kiejtését tanulják. Általuk még csak nem is ismert halottakat dicsőítenek a tisztességük és a szocialista rendszerhez való viszonyuk miatt, már előre legyártott kifejezésekkel. Ez probléma! Nem pusztán a szónokok és a halál, hanem a szónokok és az élet kapcsolatában. Az élet zajlik a maga medrében, ezek a „szónokok” pedig azt tanulják, hogyan lehet üres kifejezéseket fecsegni.

Látható, hogy a magyar filmművészetet komolyan foglalkoztatják a demokráciának ezek a fogyatékosai és a pusztá szócséplés. A *krokodil* című film éppen arról szól, hogy egy olyan egyszerű kérdés eldöntése, mint hogy egy állampolgárnak engedélyezzék-e, hogy otthon krokodilokat tartson, számos gyűlés és emberek tucatjainak részvételével zajló ülések tárgyává válik. Ezek az emberek mindenről beszélnek, amiről csak lehet, bármilyen jelentéktelen problémát képesek felvetni, és mindent feleslegesen felfújnak, amikor egy gyors, egyszerű és operatív döntésre lenne szükség.

Mint ahogy a *Petőfi '73*-at, úgy a Balázs Béla Stúdió filmjeit is fiatal rendezők készítették. Ennek a generációnak a tagja Gábor Pál, az *Utazás Jakabbal* című film rendezője is. Maga a film is az ifúsággal kapcsolatos problémát dolgoz fel, professzionális módon van elkészítve, és arról szól, hogy a fiatalok is felelősek a tetteikért. A történet két, lényegében véve jóindulatú és rendes fiatalembről szól, akiknek nem túl bonyolult a munkája, tűzoltó-készülékek ellenőrzésével foglalkoznak, utaznak az országban, vidámak, csintalanok, az életük valamelyest a henyéletről szól.

Ennek a filmnek, mint ahogy egyes más filmeknek is, az a szimpatikus vonása, hogy mind a fiatal hősök, mind maga a rendező is megindítóan és tapintatosan viszonyul az idősekhez, a gyengékhez és általában véve az emberi gyengeséghez.

A program során a magyar rendezők közép- és idősebb generációjához tartozó alkotók filmjeit, mint például Kovács András *A magyar ugaron* és Bacsó Péter *Harmadik nekifutás* című filmjeit is bemutatták. *A magyar ugaron* azt mutatja be, hogy milyen volt a vereség érzése, milyen volt a helyzet 1919-ben, az első Magyar Tanácsköztársaság leverése után. A film bemutatja azt a folyamatot, ahogy az emberek pszichésen megtörnek, kimondja, hogy az elvi kompromisszumok becstelenséget szülnek. Meg kell mondanunk, hogy szerintünk Kovácsnak ez a *munkája* nem sorolható a legjobban sikerült filmjei közé. Ugyanannyira beszédes, mint Kovács bármely más filmje. De míg az előző filmjeiben a problémákat a rendező nagyon élesen mutatta be, és azokról a film hősei úgy beszélnek, mint saját életük legfontosabb problémáiról, ezért ezek a párbeszéddek fel is keltik a néző figyelmét, most olyan benyomásunk alakult ki, hogy ezt a filmet egy megfáradt ember készítette, s inkább a professzionizmusa hajtotta, mint az ihlete.

⁵² Noha a film 1972-ben készült, csak 1983-ban engedélyezték a bemutatását.

Bacsó Péter, aki ma a magyar filmművészet egyik meghatározó alakja, a filmjét ismét a munkásosztály életének, a mai magyar társadalom problémáinak szentelte. Ugyanúgy, mint a *Jelenidő*-ben, a szocialista művészet egyik általános problémáját mutatja be, és ebben az értelemben minden tiszteletet megérdemel. A film középpontjában egy nagyon érdekes hős és egy nagyon érdekes eset áll. Egy ember, aki megértette, hogy nem tud megbirkózni azzal a feladattal, amit a főigazgatói tisztsége rótt rá, úgy dönt, hogy öszinte lesz saját magával és a társadalommal szemben is, és visszatér a szakmájához, amivel valamikor elindult, ismét hegesztő lesz. De kiderülnek a döntéssel kapcsolatos belső problémák is, nem az volt a legfontosabb és legnehezebb, hogy meghozta ezt a döntést. Kiderül, hogy azt ellenzik a családtagjai, akiknek anyagi értelemben ezzel nehezebb lesz, illetve a volt kollégái, különféle vállalatok vezetői, akik úgy vélik, hogy ezzel a tettevel mindannyiukat kihívás elé állítja. Maguk a munkások is, akik közé visszatér, jöttmentnek és idegennek érzik, nem értik tettének az okait. Sok idő telik el, mire az elidegenedés és gyanakvás falát sikerül lerombolnia.

A továbbiakban úgy alakulnak a dolgok, hogy ismét mérnöki állást ajánlanak neki, egyszerűen azért, mert az élet megköveteli, hogy egy jól felkészült, ügyes ember új pozícióba kerüljön. De maga a film is úgy fejeződik be, hogy felteszi a kérdést, lesz-e elég ereje harmadszorra is nekifutni mindennek.

Meg kell mondani, hogy az éles téma és problematika ellenére Bacsónak ez az alkotása mégis gyengébb, mint előző filmje, a *Jelenidő*. Nem annyira hiteles a munkáskörnyezet, a munkások jellemének ábrázolásában, illetve a pszichológiai igazság keresésében, mint az előző filmje, amelyben ezek az elemek megvoltak.

Fábrí Zoltán *Plusz-mínusz egy nap* című alkotása egy ember azt követő egy napját dolgozza fel, hogy kijött a börtönből, ahol huszonöt évet töltött háborús bűntettekért. Felgyújtott egy falut, megtorló akciókban vett részt, magyar zsidókat és partizánokat gyilkolt. A teljes pszichéje azt diktálja és minden erőfeszítése arra irányul, hogy emlékeztesse az embereket magára, elmondhassa magáról, hogy még él, és hogy pont ő volt az, aki elkövette ezeket a bűncselekményeket. De kiderül, hogy a helyzete egészen természetes és egyszerű, sokan nem emlékeznek rá, mások pedig nem akarnak emlékezni rá. Ő egy élő halott, és természetesen politikai értelemben is halott. Elutazik a korábbi bűntettei helyszínére egy másik emberrel, aki nyilvánvalóan segédkezett neki, és a film végén megöli őt.

Úgy tűnhet, hogy a plusz-mínusz egy nap nem olyan sok a 25 évhez képest. De ezalatt az egy nap alatt elkövetnek még egy bűncselekményt. Számomra azért értékes ez a film, mert arra a kérdésre felel, amiről az emberek máig vitatkoznak. Kik azok a háborús bűnösök? Hogyan lehet értelmezni az életüket és a bűntetteiket? Kötelességteljesítés vagy egyszerűen csak a gyilkosság és az aljasság bizonyos körülmények által kiváltott ösztöne?

A filmet Fábrí a rá jellemző professzionalizmussal készítette el, de hagyományos, sőt kicsit még archaikus stílusban.

Végezetül az utolsó film, amit a magyar elvtársak bemutattak nekünk, és amely delegációnk minden tagjából negatív érzést váltott ki, Jancsó Miklós *Még kér a nép* vagy más néven *Vörös zsoltár* című alkotása volt.

A filmben, amely bemutatja az évszázad elejének magyar agrármunkássága körében kialakuló mozgalmakat, lényegében véve nincsenek történelmi konkrétumok. Ez valamilyen metafora, bizonyos szimbólumok láncolata, amelyek másfél órán keresztül rajzolja meg a forradalmat és az ellenforradalmat, a felkelés és a szabadság, illetve a leverés és az elnyomás erejét. Ez egy balettelőadás, amelyet ezúttal is, mint Jancsónál mindig, egy folytonosan mozgó kamera rögzít, amely így megállás nélkül egy egész doboznyi filmszalag anyagát veszi fel. Az egyes filmkockák között a kamera 150-200, de talán még több métert is mozog. Ez a film nem tetszett nekünk a mesterkélt igényessége és stílusossága, továbbá a szimbólumainak olyan fokú homályossága és egyúttal erőltetett jellege miatt, hogy közülük bármelyiknek bármilyen jelentést tulajdonítani lehetett. Az egész film talányos, olyan, mint egy nagy rejtvény, ahol mindenki szabadon adhat megfejtést és jelentéstartalmat.

Azon kívül, amikor a forradalmat kis szalagok (vörös szalagok) segítségével ábrázolja, amelyek a sebek helyén keletkeznek, az valamelyest sértő és ízléstelen is. Ez a forradalmi témájú balett még azért is rossz, mert magas fokú esztétikumra tart igényt, de csak a finomkodó, divatos és hideg szépségig ér fel. Sok benne a vér, de az is csak hűvös és unalmas.

De egészében véve, megismétlem, a magyar program üdítő benyomást tett ránk a komolyságával és azzal a törekvéssel, hogy a magyar nép és a Magyar Népköztársaság komoly és legfőbb problémáinak bemutatására fókuszált, nem akart kitérni ezen kérdések elől, nem akarta elütni a dolgot kedves és megható értéktelenségekkel vagy kommersz szórakoztató művekkel.

Szovjet résztől a szimpóziumon a következő filmeket mutattuk be: *A tűz meghódítása* (rendező: Danyiil Hrabrovickij),⁵³ *Szeresd az embert!* (Szergej Geraszimov),⁵⁴ *Solaris* (rendező: Andrej Tarkovszkij),⁵⁵ *Egy ember a maga helyén* (rendező: Andrej Szaharov),⁵⁶ *Várunk, fiú!* (rendező: Ravil Batirov),⁵⁷ *Az utca* (rendező: Gennagyij Bazarov)⁵⁸ és a *Fordítás angolból* című tévéfilm (rendező: Inessza Szeleznyova).⁵⁹ Nem vettünk részt ezeknek a filmeknek a megtekintésén. De ahogy később megtudtuk, ezt a programot meglehetősen tartózkodóan fogadták a magyar filmesek.

A *Solarist* alapvetően jól és higgadtan fogadták. Mostanában hatalmas sikerrel vetítik a budapesti mozikban az *Andrej Rubljovot*,⁶⁰ és az új alkotásra azt mondják, hogy az szerintük semmivel sem több az előző filmhez képest. Alapvetően jól fogad-

⁵³ Oroszul: «Укрощение огня».

⁵⁴ Oroszul: «Любить человека».

⁵⁵ Oroszul: «Солярис».

⁵⁶ Oroszul: «Человек на своем месте».

⁵⁷ Oroszul: «Ждем тебя парень».

⁵⁸ Oroszul: «Улица».

⁵⁹ Oroszul: «Перевод с английского».

⁶⁰ Oroszul: «Андрей Рублев».

ták Batirov és Bazarov alkotásait, megragadta őket ezen filmek egzotikuma, őszintesége, melegsége és emberségessége. Ugyanakkor magánbeszélgetéseink során a magyar elvtársak megjegyezték, hogy az ezekben az alkotásokban felvetett problémák nem annyira húsbavágóak.

A *Szeresd az embert!* című filmet érdeklődéssel nézték. Ugyanakkor a magyarok panaszkodtak az ódivatú stílusára, a rengeteg szövegre és a terjengősségére. Ami Hrabrovickij filmjét illeti, ahogy ez kiderült a háttérbeszélgetésekből, mindenkiben nagy benyomást keltett, hogy milyen nagy erejűek a rakétáink, és általában véve az összes, technikát bemutató jelenet. De sokan azt mondták, hogy a film főhőse egyoldalúan van ábrázolva. Csak a saját feladatköre felől van bemutatva, különösen kiforrott, hogy mennyire tudatos és célratörő, de csupán ezekből nem áll össze egy filmbeli alak, az emberi tulajdonságait csak minimális szinten ismerhetjük meg. Az, hogy valaki a munkájára koncentráljon, egyáltalán nem igényli azt, hogy elfelejtse a családját, a feleségét, a rokonait és a gyermekeit. Ami a feleségének a hozzá fűződő viszonyát illeti, az szintén nagyon furcsa és nehezen érthető.

A vita a magyar elvtársak javaslatára indult Gyertyán Ervin⁶¹ és Jurij Hanjutyin egy-egy ismertetőjével a modern magyar és szovjet filmművészet helyzetéről. Maga a javaslat, ahogy számunkra ez nyilvánvalóvá vált, azt a célt szolgálta, hogy valamennyire elüssék az időt, és ezzel az érdemi vitára minél kevesebb idő maradjon. Mindazonáltal a Gyertyán által elmondottak érdekes információt tartalmaztak. Jurij Hanjutyin a válaszában beszélt az SZKP KB határozatáról és azokról az új szervezeti és alkotói törekvésekről, amelyeket ma a szovjet filmesek megvalósítanak annak érdekében, hogy érvényt szerezzenek a filmművészetünkben ennek a határozatnak.⁶² Aláhúzta például, hogy manapság egyre tehetségesebb filmeseket foglalkoztatnak a filmstúdiókban, és ez az új vezetés vonala. Hanjutyin előadása nagyon kedvező benyomást keltett magyar kollégáinkban, különösen az a része, amelyben a fiatal tehetségek új munkáiról beszélt. Ami magát a vitát illeti, arra még kevesebb idő maradt. Itt a magyar elvtársak az egyes filmek konkrét részleteit érintő kérdések sorát zúdították ránk. Kérdéseikre adott válaszaink még másfél órába teltek. Majd az ülést vezető Kovács hirtelen azt javasolta, hogy zárjuk a „vitát”. Látva a helyzetet, éltem a zárszó jogával, hogy említést tehessek a tervezett vita

⁶¹ Gyertyán Ervin (1925–2011) író, műfordító, forgatókönyvíró, filmesztéta. 1950–1956 között a *Népszava* munkatársa, 1953–1956 között rovatvezetője. 1958–1975 között a *Filmmvilág* rovatvezetője, 1975–1976 között a Gondolat Könyvkiadó főszerkesztő-helyettese, 1976–1979 között a Magyar Film-tudományi Intézet tudományos főmunkatársa. 1977–1981 között a Filmkritikusok Nemzetközi Szövetségének alelnöke, 1981–1985 között elnöke. 1979–1984 között a Magyar Televízió filmosztályának vezetője, 1984–1986 között a Filmtudományi Intézet tudományos osztályvezetője.

⁶² Az SZKP KB 1972. évi, a szovjet filmművészet további fejlesztésére irányuló intézkedéseket magában foglaló határozatáról van szó. A határozat elsődleges tervezetét már 1968-ban előkészítették, de a nemzetközi és a szovjet filmművészetben zajló változásokat követve, az eredeti szövegen jelentős mértékben változtatva, csak 1972-ben fogadták el. A határozat szövegét 1972. augusztus 22-én közölte a *Pravda*. A határozat többek között aláhúzta, hogy a szovjet filmművészet nem használja ki eléggé az ideológiai munka, a munkások internacionalista és hazafias nevelésében rejlő lehetőségeit, ezért a határozat egy sor intézkedés megtételével (pl. filmművészeti oktatói munka javítása, a filmipar technikai felszereltségének erősítése stb.) ruházta fel a Minisztertanács Állami Filmművészeti Bizottságát.

lényegéről, legalább általános formában. A negyvenperces előadásomban elmondtam, hogy milyen benyomást tett rám és delegációnk többi tagjára a magyar filmművészet. Ezt megelőző napon elmondtuk egymásnak a véleményünket minden egyes filmről. Mielőtt azonban rátértem volna az általános benyomásaimra, szükségesnek véltem, hogy elmondjam, hogyan zajlott a közönségtalálkozó Debrecenben, a magyar filmkedvelők a szovjet filmművészetben való nagy jártasságukról tettek tanúbizonyságot, érdekes kérdéseket tettek fel. Annak ellenére, hogy a beszélgetés nagyon őszintén zajlott, egészen hasznos és érdekes is volt.⁶³ Erre a célzásra azért volt szükség, hogy barátaink megértsék, kár volt tartaniuk a velünk folytatott vitától. Erre végül Gyertyán reagált. Majd elmondtuk a véleményünket a bemutatott filmekről, ami már ismert a fentebb leírtak alapján, és finoman, de mégiscsak megmondtuk, hogy Jancsó filmje nem gyakorolt ránk olyan nagy hatást, mint egyes nézőkre Argentínában, Olaszországban vagy Franciaországban. Ismétlem, ezt nagyon finoman közöltük velük, de teljes határozottsággal és elég részletesen.⁶⁴

Ezután Gyertyán Ervin szükségesnek vélte, hogy a maga részéről röviden felvázolja, milyen benyomást tettek rá a mi filmjeink. Ezt kitérően tette, elég taktikusan, megkerülve a *Tűz meghódítását*.⁶⁵ Meg kell jegyezni, hogy eltérően a nálunk szervezett szimpóziumoktól, az ezen a szimpóziumon elhangzottakat nem rögzítették írógéppel. Gyertyán felszólalása után Kovács már egészen határozottan berekesztette ezt az eszmecserét.

Ezzel véget is ért az eszmecsere. Meglepetésünkre ezek után semmilyen kölcsönös vita nem alakult ki, bár a beszédem alapul szolgált volna erre. De teljes őszinteséggel el kell mondani, hogy magyar barátaink bizonyos megfontolásokból (ahogy ezt később megértettük) nem akarták ezt a vitát. Először is, nem volt kedvező a benyomás a programunkról, amelyben nem volt olyan „húzófilm”, ami mindenkinek feltétlenül tetszett volna, másodszer ehhez járultak a búcsúvacsorán történtek. Házigazdáink nagylelkűen szervezték meg ezt a vacsorát, annak hangulata az elejétől fogva meleg és valóban baráti volt, egészen addig, amíg meg nem jött Jancsó Miklós, aki úgy magához ragadta a szót, mint egy vőfély. Jancsó, amikor beszélt, mindenféle bóknak álcázva, lényegében olyan szentenciákat mondott, amelyek (szerintünk) egyáltalán nem voltak baráti jellegűek. Különbösen ezek nem is

⁶³ Március 30-án, a debreceni közönségtalálkozón nagy vitát váltott ki Csuhray *Emlékezés* című filmje. A rendező elmondta, hogy elégedetlen a magyar szinkronnal, mert túldramatizálták, nemcsak egyszerűségét, de természetes drámaiságát is elvesztette ezzel a film. Ld. S. I.: Találkozás szovjet filmművészekkel. *Hajdú-Bihari Napló*, 1973. április 1., 5.

⁶⁴ A *Még kér a nép*-ről Ravil Batirov is nyilatkozott. A szovjet rendező kifejtette, hogy hiányolta a többi magyar filmben mély benyomást keltő dokumentarista szemléletet Jancsó filmjéből. Elmondta, hogy igen nagyra tartja és szereti a rendezőt, a *Még kér a nép*-ben azonban nem talált a *Csillagosok, katonák* és a *Csend és kiáltás* alkotói szenvedélyére. Vö. EMBER, 1973, 95.

⁶⁵ A *tűz meghódításának* forgatókönyvírója és rendezője is Danyiil Hrabrovickij volt. A filmet 1972-ben mutatták be a szovjet mozikkban. A film a szovjet űrrepülés történetét dolgozza fel az első próbarepülésektől kezdve Jurij Gagarin útjáig bezárólag, Szergej Koroljov feltaláló, konstruktőr életrajzi adatain keresztül. Nem tudni, hogy Gyertyán miért akarta megkerülni a film értékelését. Talán azért, mert a szovjet technikai vívmányok propagandafilmjének tartotta. Mindemellett a film először mutatott be olyan tényeket és adatokat a Szovjetunió űriparáról és rakétagyártásáról, amelyek addig titkosak voltak, a film szereplői pedig árvelek mögé bújtatott valós személyek voltak.

annyira ránk, vendégekre vonatkoztak, helyesebben nemcsak ránk, vendégekre vonatkoztak, hanem általában véve az oroszok magyarországi jelenlétére. Minden alapunk megvolt arra, hogy feltételezzük, hogy a filmek után elmaradt vitát és véleménycserét Jancsó itt akarta kiprovokálni. Mindent megtettünk annak érdekében, hogy ez ne történhessen meg, és mivel Jancsó minden kijelentése egy célzás volt, egyszerűen nem vettünk tudomást ezekről a célzásokról. Magyar házigazdáinkhoz nagyon jóindulatúan és lojálisan viszonyultunk, de az este végén, én mint a delegáció vezetője, mégiscsak kénytelen voltam finom, de nagyon határozott formában közölni, hogy Jancsó viselkedése nem tetszik nekünk. Jancsó szavai magyar barátainkat is elkésértették.

Nagykövetünk tudott minderről, ám mégiscsak úgy döntött, hogy meghívja Jancsót a delegációnk tiszteletére rendezett fogadásra. Jancsó megjelent és delegációnk majdnem minden tagjával beszélgetett, de „visszafogta” magát előttük.

Ami általában véve delegációnk fogadtatását illeti, nyomatékkal alá kell húzni, hogy azt magyar barátaink nagyon jól szervezték meg, minden tiszteletet megadtak, maximális gondoskodást és figyelmet tanúsítottak irántunk, nem szűkkeblűen (mind a ránk fordított költségek, mind az irányunkban megnyilvánuló figyelem és érdeklődés tekintetében) fogadtak bennünket. Majdnem mindannyiunkat meginterjúvoltak a rádió, televízió, sajtó részéről,⁶⁶ mindannyiunkkal beszélgettek, minden kérésünket teljesítették. Gyakorlatilag három tolmácsunk volt. Mindent megtettek annak érdekében, hogy az országban való tartózkodásunk a lehető legkellemesebb, legértelmesebb és legérdekesebb legyen számunkra.

Zárásképpen szeretném aláhúzni, hogy annak ellenére, hogy nyilvános vitát nem szerveztek, delegációnk magyarországi útja kétségtelenül hasznos volt. Először is, kölcsönösen és részletesen tájékoztattuk egymást a filmművészet helyzetéről és fejlődésének perspektíváiról. Másodsor, láttunk filmeket, amelyekről széleskörű és meglehetősen nyílt véleménycserét folytattunk, igaz, arra nem a szimpózium hivatalos keretei között, hanem a folyosói beszélgetések során, a fogadásokon és a személyes találkozókon került sor.

Végezetül el kell mondani, hogy delegációnk az összes helyzetben, néha a meglehetősen bonyolult helyzetekben is, demonstrálta jó szándékát arra, hogy az elvtársiasság szellemében egyenlő párbeszédre törekszik, és meg kívánja érteni a baráti szocialista filmművészet problémáit. Ahogy a magyar filmesek elmondták nekünk, részvételünk a szimpóziumon ebben az értelemben az ő szempontjukból is nagyon nagy jelentőséggel bírt.

*G. Csubraj*⁶⁷

⁶⁶ Eddigi ismereteink szerint az írott sajtóorgánumoknak vagy szaklapoknak Csubraj, Batirov, Bazarov, Juszov és Hrabrovickij nyilatkozott vagy adott interjút. A többieket minden bizonnyal az audiovizuális médiumok részéről interjúvolták meg. Ld. B. I.: Csubraj filmjeinkről. Szovjet és magyar rendezők baráti találkozása. *Magyar Nemzet*, 1973. április 4., 13; *EMBER*, 1973; *VERESS*, 1973; P. J. 1973.

⁶⁷ Eredeti kézjegy.

2.

Grigorij Csuhráj beszámolója az SZKP Központi Bizottságának 1975. március 6–12. közötti magyarországi útjáról

(Moszkva, dátum nélkül. [1975. március 12. után.])

Orosz nyelvű gépelt eredeti. RGANI, f. 5, op. 68, gy. 632, l. 112–115.

Beszámoló az *Ország-Világ* című lap meghívására tett magyarországi útról (március 6-tól 12-ig)

Az ország fasizmus alóli felszabadulásának 30 éves évfordulójára a lap anyagot állít össze a szovjet hadsereg felszabadító missziójáról. Egyebek (cikkek, visszaemlékezések, hadseregünk tábornokaival, tisztjeivel és katonáival készített interjúk) mellett a lap a szovjet kultúra azon képviselőivel is interjúkat szeretne készíteni, akik részt vettek a Magyarország felszabadításért folyó harcokban.

A lap javasolta, hogy Kelemen Gyula újságíróval⁶⁸ együtt látogassuk végig azokat a harci helyszíneket, amelyeken én is megfordultam a 3. Ukrán Front 104. tüzérhadosztálya 332. tüzérszázada híradós egysége vezetőjeként, és meséljem el az emlékeimet. Ez volt utazásom célja.⁶⁹

Megérkezésem napján a lap szerkesztője, Hajnal Kornél,⁷⁰ és a kiadó⁷¹ nemzetközi osztályának vezetője, Gyáros László⁷² fogadott. Általánosságban átbeszéltük a programot, és kijelöltük azokat a helyszíneket, amelyekre érdemes volt elutaznunk. Kaptunk egy autót, egy fotóst, és másnap el is indultunk ezekre a helyszínekre. Jártunk Veszprémben és Székesfehérváron, továbbá Söréden, amely egyike volt azon településeknek, ahol hadosztályunk a legelkeseredettebb és legvéresebb harcokat vívta. Azután elutaztunk Kecskemétre, majd Rákoskeresztúrra és Cinkotára.

Ezek az utak érdekesek és nagyon izgalmasak voltak. Azokon a helyeken, ahol korábban romok voltak, most új, modern épületek állnak, a városok átalakultak, alig lehetett rájuk ismerni. Mindenütt, ahol megfordultunk, az emberek ápolják a hazánkért

⁶⁸ Részletes életrajzi adatait nem ismerem.

⁶⁹ Csuhráj magyarországi útjának eseményeit végül egy fotókkal gazdagon illusztrált, háromrészes riportorozatban jelentette meg az *Ország-Világ*. Ld. KELEMEN, 1975/a; KELEMEN, 1975/b; KELEMEN, 1975/c.

⁷⁰ Részletes életrajzi adatait nem ismerem.

⁷¹ Sic! A Siklósi Norbert vezérigazgató nevével fémjelzett Lapkiadó Vállalatról van szó.

⁷² Gyáros László (1908–1980) kommunista politikus, műfordító, szerkesztő. 1940–1945 között a Szovjetunióban élt emigrációban. A Vörös Hadsereg politikai tisztjeként 1944–1945-ben részt vett a kárpátaljai és magyarországi hadműveletekben. 1945–1948-ban az *Új Szó* munkatársa, 1948–1955 között különböző lapok szerkesztője. 1955-től diplomáciai szolgálatot teljesített, a Külügyminisztérium Sajtóosztályának vezetője, s követi rangban a minisztérium szóvivője. Ezután a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának vezetője, majd rövid ideig a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke. 1967-ben nyugalomba vonult.

és a szocialista Magyarország szabadságáért elesett szovjet katonák emlékét. Hőseink sírjait és emlékműveit példás rendben tartják. De nem csak erről van szó.

Kaposváron részt vehettem a *Ki tud többet a Szovjetunióról?* ifjúsági vetélkedőn. Meggyőződhettem arról, hogy a vetélkedőn részt vevő iskolások jól ismerik országunkat, annak történelmét, földrajzát és soknemzetiségű kultúráját. Az iskolások jól informáltak a szocializmus építésének sikereiről országunkban, tisztában vannak gazdasági és katonai erőnkkel, illetve békére törekvő politikánkkal, és természetesen rajonganak sportsikereink iránt.

A vetélkedő után annak résztvevői számos kérdést tettek fel nekem. Aziránt érdeklődtek, hogy országunkban hogyan lesz valakiből filmrendező vagy színész, milyen új filmeket készítettek a szovjet filmesek, milyen szerepeket játszanak most kedvenc színészeik. Kiderült, hogy a gyerekek nemcsak szeretik a szovjet filmeket, hanem jól is ismerik őket. Sajnos, sok klasszikus alkotásunkat, amelyeket sok évvel ezelőtt mutattak be, nem ismerik. A harmincas évek filmjeiről van szó.

Üdítő volt az is, hogy az iskolások közül sokan oroszul tették fel kérdéseiket.

Kecskeméthez sok emlék fűz. A háború után már másodjára jártam ott. '45-ben voltam itt a kórházban gyógykezelésen. Súlyos sérüléseket szenvedtem, és több mint fél évet fekvtem a kórházban. Itt hallottam a győzelem híret is.

Másodszor a *Ballada a katonáról* című filmem kapcsán jártam Kecskeméten. Ez '63-ban volt. A film bemutatóját egy átlagos moziban tartották, utána egy nő felállt a nézőtérről, és azt mondta, hogy szót kér. Azt mondták neki, hogy a programban nem szerepel a film megvitatása. Ez a nő mégis felindulva mondta a nézőkhöz fordulva: „Az olyan fiúk, mint Aljosa, kétszer is megmentették Magyarországot. Először '45-ben, másodszor '56-ban. Vegyünk mindannyian virágot, és helyezzük el azt a szovjet katonák emlékművénel!”⁷³

Erre a nézők, miután kiléptek a moziból, az összes vörös szegfűt megvették a téren lévő virágboltban, és az ötágú csillaggal díszített fehér obeliszk felé vették az útjukat. Az emlékmű lábainál tornyosuló szegfűhalomra egész életemben emlékezni fogok.

A mostani utunk során Kelemen Gyulával meglátogattuk azt a gimnáziumot, amelynek épületében rendezték be '45-ben a kórházunkat.⁷⁴ Ezt a látogatást nagyon izgatottan vártam. Azokban az osztálytermekben, amelyekben akkoriban kórtermek és műtők voltak, ahol a katonáink szenvedtek vagy haldokoltak a sebeiktől, most fiatal,

⁷³ Csuhray ezen a ponton tévesen emlékszik vissza. A háború után 1961. április 28–29-én járt először Kecskeméten. A *Ballada a katonáról* kecskeméti díszbemutatója is április 28-án volt az Árpád moziban. Ld. *Petőfi Népe*, 1961. április 27., 5. A díszbemutatót közönségtalálkozóval is összekötötték, amelyen jelen volt a rendező is. Ezt követően, még ugyanabban az évben, november 22–23-án ismét megfordult Kecskeméten. Ld. Grigorij Csuhray Lenin-díjas filmrendező Kecskeméten. *Petőfi Népe*, 1961. november 23., 5. Csuhray Kecskeméten. *Petőfi Népe*, 1961. november 24., 1. 1961. november 22-én este a kecskeméti Városi moziban az 1961-ben készült és bemutatott *Tiszta égbolt* című filmjének volt a premierje. Ld. *Mozik másora. Petőfi Népe*, 1961. november 22., 7.

⁷⁴ A jelenlegi, Dózsa György út 1–3. sz. alatti Katona József Gimnáziumról és Táncsics Mihály Kollégiumról van szó. A gimnázium csak 1957-ben költözött az eredetileg a Kecskeméti Magyar Királyi Állami Főreáliskola számára 1912–1914 között épült szecessziós épületbe.

szép, vidám és szabad magyar gyerekek tanultak. Az egyik osztályteremben éppen énekórát tartottak. A gyerekek örömmel énekeltek a magyar és orosz énekeket.

Mi is elmentünk a katonáink emlékművéhez, és ezúttal már magunk is elhelyeztünk ott egy szerény virágcsokrot.

Minden, amit utazásaink során láttunk, meggyőzően és látványosan tanúskodik arról, hogy a szovjet emberek nem hiába ontották a vérüket. Az új Magyarország nem érthette volna el sikereit hatalmas áldozataink és baráti segítségünk nélkül.

Sajnos a program feszessége nem tette lehetővé, hogy magyar filmrendezőkkal is találkozjam. Csak egy rövid találkozóra került sor Kovács András rendezővel. A kérdésére, hogy milyen benyomásokat szereztem az utam során, azt mondtam neki, hogy meggyőződtem arról, hogy mennyire megváltozott Magyarország arculata ez alatt a harminc év alatt, és hogy sajnos a magyar filmekből ez a téma teljesen hiányzik. Azt válaszolta, hogy ami a művészfilmeket illeti, ez sajnos tényleg így van. De vannak gyönyörű dokumentumfilmjeik ebben a témában.

A Szövetség megbízásából átadtam a Magyar Filmművészek Szövetsége⁷⁵ nemrég elhunyt titkára, Máriássy özvegyének⁷⁶ a meghívást, hogy jöjjön el hozzánk üdülni. Elmondtam neki, hogy bármely számára kedvező időpontban biztosítjuk neki, hogy valamely alkotóházunkban üdülhessen. Az özvegy elsírta magát, és azt mondta, hogy még Magyarországon sem, ahol Máriássyt szerették, nem tapasztalt olyan együttérzést és gondoskodást, mint amilyen a szovjet elvtársak részéről megnyilvánult. Megkért, hogy adjam át köszönetét a Szovjet Filmművészek Szövetségének.

Ezenkívül egyórás beszélgetést folytattam magyarországi nagykövetünkkel, V. J. Pavlov elvtárssal. A beszélgetés végén a nagykövet megkért arra, hogy emlékeztessem a Filmművészek Szövetségének vezetőségét és az Állami Filmművészeti Bizottság elnökét, F. Ty. Jermas⁷⁷ elvtársat a kérésére, hogy küldjük el filmjeinket a budapesti Szovjet Kultúra és Tudomány Házának. Nem is annyira a mostani produktumokról, amelyeket rendszerint vetítenek a mozikban, hanem a klasszikus⁷⁸ filmalkotásokról van szó, amelyeket a fiatal magyar generációk szinte egyáltalán nem ismernek.⁷⁹

Természetesen a forgalmazás kérdéseivel a Szovjet Baráti Társaságok Szövetségének⁸⁰ és más szervezeteknek kell foglalkozniuk, de azt mondtam erről a nagykövetnek, hogy úgy vélem, nekünk, a Szovjet Filmművészek Szövetségének is segítséget kell nyújtanunk ebben, ami olyan formában is elképzelhető, hogy megküldjük a klasszikus alko-

⁷⁵ Így szerepel az eredetiben. [!] Az egyesület hivatalos neve Magyar Film- és Televízióművészek Szövetsége volt.

⁷⁶ Máriássy Judit (1924–1986, eredeti nevén: Hoffman Judit) forgatókönyvíró, kritikus, újságíró, aki együttal Máriássy Félix alkotótársa is volt.

⁷⁷ Jermas, Filipp Tyimofejevics (1923–2002) szovjet pártfunkcionárius, kultúrpolitikus. 1962-től 1972-ig az SZKP KB Kulturális Osztályának helyettes vezetője, 1972–1978 között a Minisztertanács Állami Filmművészeti Bizottsága elnöke, 1978–1986 között a jogutód szerv, az Állami Filmművészeti Bizottság elnöke.

⁷⁸ Aláhúzás géppel az eredetiben.

⁷⁹ A bekezdés utolsó mondata a lap bal szélén kézírással kijelölve.

⁸⁰ 1957–1958-ban létrehozott állami szervezet, amely a szovjet és külföldi baráti társaságok szovjet tagozatainak munkáját koordinálta, 1993-ig a szovjet kulturális diplomácia legfontosabb szerve.

tásainkat egy lektorral együtt a Szövetség Propagandairodájának vonalán. Kétségtelen, hogy jelenleg a szocialista realizmus klasszikus alkotásai felkeltik a magyar értelmiség, az alkotók és a diákok figyelmét, és ezek az alkotások ugyanakkora szerepet játszhatnak, mint kerekasztal-beszélgéseink és találkozóink. Nagy haszonnal járna, ha a Szovjet Kultúra és Tudomány Házában bemutatnák a dokumentum- és tudományos-ismeretterjesztő filmjeinket, amelyek közül sok, álszerénység nélkül mondva, egyszerűen hatalmas alkotás, és nemcsak a legmagasabb nemzetközi szintet képviselik, hanem valóban érdekes tartalmat hordoznak. Sajnos nem tudjuk eljuttatni ezeket a filmeket a saját nézőinkhez, és különösen a külföldi nézőkhöz. Egy óriási ideológiai és propagandisztikus potenciál értékei vesznek el ezzel. Érdemes lenne erről elgondolkodni.

Budapestről történő elutazásom előtt a lap vezetősége hivatalos vacsorát szervezett. Az asztalt a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság kis zászlói díszítették. Az ebéden⁸¹ megjelent a lap szerkesztője, Hajnal Kornél elvtárs és a kiadó nemzetközi osztályának vezetője, Gyáros László.

A köszöntőkre válaszul azt mondtam, hogy remélem, szerény érdemeim hozzájárulnak majd munkájuk sikeréhez, és hogy a lehetőség, hogy járhattam a harcok helyszínein, emlékezhettem és elmélkedhettem népünk és a szovjet hadsereg hatalmas felszabadító missziójáról, nagyon hasznos volt számomra mint művész számára is, és mindezért nagyon hálás vagyok a lapnak és magyar barátaimnak.

Kelemen Gyula újságíró és a kiadó nemzetközi osztályának vezetője, Gyáros László kísérték.⁸²

Grigorij Csuhráj⁸³

Hiteles: *Gecelevics*⁸⁴ (F. Gecelevics)

⁸¹ Sic! A bekezdés első mondatában az orosz eredetiben is az „uzsin” (vacsora) szó szerepel, míg a bekezdés második mondatában az „objed” (ebéd).

⁸² Sic! Az eredetiben is helyhatározó nélkül. Értsd: Csuhrajt kikísérték a repülőtérré.

⁸³ Géppel írva, eredeti kézjegy nélkül.

⁸⁴ Eredeti kézjegy.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- RGALI Rosszjyszkij goszudarsztvennij arhiv lityeraturi i iszkussztva, Moszkva 2936. sz. fond Szovjet Filmművészek Szövetsége
- RGANI Rosszjyszkij goszudarsztvennij arhiv novejszej isztorii, Moszkva 5. sz. fond SZKP Központi Bizottságának apparátusa

*

- BOLVÁRI-TAKÁCS
2001 BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: *Mihail Romm a szovjet filmművészet megújulásáról (1962)*, In: *Filmspirál*, 7. (2001) 2. sz., 186–192.
- ЧУХРАЙ
2001 Григорий ЧУХРАЙ: *Моя война*, Москва, «Альгоритм», 2001. (Серия «О времени и о себе»)
- ЧУХРАЙ
2002 Григорий ЧУХРАЙ: *Моё кино*, Москва, «Альгоритм», 2002. (Серия «О времени и о себе»)
- EMBER
1973 EMBER Marianne: *Fiatalok a köztársasági stúdiókban. Kirgiz és üzbég rendezők Budapesten*, In: *Filmkultúra*, 9. (1973) 2. sz., 93–95.
- КАНТОР
1995 Григорий Чухрай: *Мы были великим поколением*. Беседа ведет Наталья Игрунова, In: *Кентавр перед Сфинксом. (Германо-российские диалоги)*, Редактор Карл КАНТОР, Москва, Издательство «Апрель-85», 1995, 89–98.
- KELEMEN
1975/a KELEMEN Gyula: *Ballada a filmrendezőről*. 1. *A kövek*, In: *Ország-Világ*, 19. (1975) 17. sz., 8–9.
- KELEMEN
1975/b KELEMEN Gyula: *Ballada a filmrendezőről*. 2. *Az idők árján*, In: *Ország-Világ*, 19. (1975) 18. sz., 8–9.
- KELEMEN
1975/c KELEMEN Gyula: *Ballada a filmrendezőről*. 3. *A győzelmek*, In: *Ország-Világ*, 19. (1975) 19. sz., 8–9.

- KENEDI
1996
KENEDI János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23.–március 15.–június 16. a Kádár-korszakban*, Második kötet. Budapest, Magvető, 1996.
- P. J.
1973
P. J.: *A tűz meghódítása. Danyiil Hrabrovickij: Ciolkovszkij nagy álmától a kozmosz meghódításáig*, In: *Film, Színház, Muzsika*, 17. (1973) 16. sz., 20.
- TABAJDI–UNGVÁRY
2008
TABAJDI Gábor–UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*, Budapest, 1956-os Intézet, Corvina, 2008.
- VERBÁSZI
2004
VERBÁSZI Beáta: *A rendszer tragédiája. Az 1968-as gazdasági reform előzményei, beindítása és kudarca*, In: *Általános Vállalkozási Főiskola Tudományos Közlemények*, 11. sz. (2004. szeptember), 111–121.
- VERESS
1973
VERESS József: *Beleszólni az ember életébe. Beszélgetés Vagyim Juszovval*, In: *Filmvilág*, 15. (1973) 8. sz., 22–25.

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium
és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató (MTA BTK)
Nyomdai előkészítés: MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borítóterv: Csizmadia Kata
Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munka: Séd Könyvkiadói, Kereskedelmi
és Nyomdaipari Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna